

АНТРОПОНІМІЯ “ЛІТОПІСУ ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТІРЯ”

Крайове літописання України починає розвиватися після остаточної ліквідації литовськими князями та польськими королями решток ознак колишньої держави Русі-України, продовжуючи функцію колишнього державного князівського літописання. Малі літописи створили виразну картину національних діянь від найдавніших часів до XIX століття включно, бо літописання практикувалось ще в XIX ст. Такі літописи творились в різних регіонах України, відображаючи поряд із загальнонаціональними подіями факти місцевого життя, тому отримали назву регіональних. Різновидами регіональних літописів вважають і монастирські хроніки Мгарського, Сатанівського, Межигірського, Густинського, Плісницько-Підгорецького та інших чернечих обителів [9, с. 17].

Об'єктом нашої уваги є така відома пам'ятка монастирсько-церковного літописання, як “Літопис Підгорецького монастиря”, повна назва якого “С҃унопис или краткое собрание истории и созидания святаго обители общежителныя Подгорецкыя, древле именуемыя Пль҃сницкыя, купноже и въспоминаніе о сооруженіи святаго церкви Преображенія Господня в той же святой обители списаея року Божія 1699”. Автором пам'ятки був священник Успенської церкви отець Василь. Сам літопис в рукописній книзі на 150 сторінок займає лише 60 сторінок, решта — це документи, виписані з львівських міських актів, що являють собою дарчі записи на користь монастиря [4, с. 323].

“Літопис Підгорецького монастиря” вперше був опублікований у шести випусках “Сводной галицко-русской летописи” А. Петрушевича разом з іншими літописними записами з 50 місцевостей Галичини. [6]. Однак вчений не опублікував повного тексту окремих літописів, в тому числі і Підгорецького монастиря, а, розбивши їх на окремі роки, помістив у різних випусках “Сводной летописи”. Оскільки Петрушевич пропустив деякі цікаві місця з названого літопису, І.Я. Франко у своїй статті “Летопись подгорецкогo монастиря”, подаючи короткі історичні відомості про пам'ятку, якраз основну увагу звертає саме на цей неопублікований матеріал і публікує його. Окремо почали друкувати цей літопис (але не закінчили), у “Записках Чину святого Василя Великого” (Жовква, 1924, т.1; 1928, т.3 [4, с. 97]). За основу видання був узятий оригінал — рукопис А, з урахуванням всіх додатків і важливих змін, які мають місце в рукописі Б — копії, писаній у XVIII-XIX ст. Видавці зазначають, що, крім хроніки Плісницько-Підгорецького монастиря, в тексті літопису подаються також грамоти, реєстри, бічні записи. Хоча це в деякій мірі завдає шкоди самій ідеї монастирської хроніки, проте з огляду на цінний і цікавий матеріал, що міститься в цих грамотах і реєстрах, його опустити не можна [4, с. 97].

Предметом нашого дослідження у літописі є антропоніми, що становить значний інтерес для науки, оскільки ця пам'ятка XVII-XVIII ст. відбиває стан української антропонімії в один з найважливіших періодів її розвитку — становлення її як системи.

Антропонімія “Літопису Підгорецького монастиря” представлена іменуваннями видатних історичних осіб та ігуменів монастиря, біблійних осіб тощо (всього 102 антропоніми). Церковно-релігійний характер пам'ятки зумовив використання значної кількості власних назв біблійного походження: *Исус Христос, Марія Мати Божя, Иван Хреститель, Лот, Исаяя — пророк, Авимелех, Сигор, Соломон, праведный Иов, Ной, апостоли Петро і Павло* і т. п. Ці антропоніми взяті як зі Старого, так і з Нового Завітів і вживаються здебільшого при цитуванні Біблії або зі стилістичною метою — у порівняннях, наприклад: “*Панства, провѣнцми, мѣста і села окольние зостали зруйноване, а тая Церков, яко саламандра в огни, яко тріе отроки в пещері вавилонской живи, яко Сигор в Пентаполи, яко Лот в пламенно текущей Содоми превиише смрадних вод, преслѣдованія і войны непрѣятельской безпечно пребывала*” (с. 101). Крім того, літопис містить багато висловлювань отців Церкви із посиланням на особу: “*по утверждению святого Аверосія Меті҃лянського*” (с. 99); “*Святий І҃ц҃ань Богословь, который описаль і тую тайну*” (с. 98). Вжиті в літописі імена відомих церковних діячів, таких, як *І҃ц҃ань Богословь, Аверосій Меті҃лянський, преподобні Антоній і ѿеодосій Печерські*; імена римських матрон: *Люцина, Евдокія, Власія, Маркеля*, що служать прикладами для наслідування монахам Підгорецького монастиря. Розповідаючи про побудову княжною Єленою церкви Преображення

Господнього, яка датується 1180 роком, літописець порівнює княжну з славними подвижниками — римлянами, що офірували своє майно для святої церкви.

Імена видатних історичних постатей минулого і часу написання пам'ятки — *хан Батий, княжна Єлена, Іоань III король Полській, Дорошенко, Станіслав Конєцпольський, преосвященний єпископ Луцький Гедеон Святуполк князь Четвертенський* допомагають правдиво відтворити історію життя українського народу.

Найбільш широко представлена у пам'ятці система власних назв для позначення реальних осіб тієї епохи. Це, в першу чергу, антропоніми для номінації засновників та ігуменів Плісницько-Підгорецького монастиря: *чернець Зосима* — засновник монастиря, *ігумен Ілія Гостиславський, Іцєв, Варфоломій, Вишєтраєка, Гедеон Гошовський, Афанасій Береза, Парфеній Ломіковський*, священики і монахи — *отець Дорфей, монах Фома, ієромонах Созонтій ігумен Созонт* тощо.

У досліджуваній пам'ятці особові назви рідко виступають як одночленні (Іцєв, Ілія, Михайло, Стефан) переважають в ідентифікації цих осіб традиційні двочленні іменування [7, с. 98]. На першому місці тут християнське ім'я, на другому — назва, яка несе додаткову інформацію про іменовану особу. Ці особові назви ще не є прізвищами, хоч за змістом і формою нагадують їх, оскільки, на думку більшості дослідників, про українські прізвища можна говорити тільки з кінця XVIII навіть XIX ст. [7, с. 76]. Такі власні іменування прізвищевих типу в подальшому будемо називати “прізвищевими назвами” [7, с. 97; 1, с. 78].

Найчастіше у літописі представлені прізвищеві назви відтопонімного походження у формі відносно-присвійних прикметників на -ський, -цький: *Гедеон Гошовський* (с. Гопів Ів.), *Гедеон Святуполк князь Четвертенський* (с. Четвертня Вл.), *Інокентій Винницький* (м. Винники Льв.), *Василій Перетоцький* (с. Перетоки Льв.) *Іцєв Шумлянський* (с. Шумляни Тр.), *Варлаам Шептицький* (с. Шептичі Льв.), *Станіслав Конєцпольський*. У дарчій грамоті Конєцпольського, писаній польською мовою, сказано: “*Stanislaw na Koniecpolu Koniecpolski Starosta Dolinski*” (с. 309). Назви з цими суфіксами для представників феодальної верхівки утворені від назв їх маєтків: *Гедеон Святуполк князь Четвертенський, Варлаам Шептицький, Станіслав Конєцпольський*.

Серед двочленних іменувань ігуменів монастиря подибуємо назви з другим компонентом — відапелятивною назвою: *Афанасій Береза, Варфоломій Вишєтраєка*.

В окремих випадках у ролі другого компонента виступають патронімні назви з суфіксами -ович (-евич), при чому ці назви стосуються як юнаків, що стали ченцями Підгорецького монастиря (*Тимофей Дичисович, Василій Венедиктович*), так і московських царевичів “*Івана і Петра Алексєєвичов и царіени Софьи Алексєєвны*” (с. 156)

Перші компоненти цих двочленних іменувань являли собою імена, якими називали їх носіїв під час обряду хрещення. Це здебільшого канонічні християнські імена грецького, латинського чи давньоєврейського походження.

Посада і сан священнослужителя не допускали можливості використовувати народні варіанти християнських імен, адаптованих до фонетичної, морфологічної та словотвірної системи української мови. Тому в цих іменах є незвичні для української мови звуки чи звукосполучення: *іо, ає, іа, іє, іоа*, що відображали грецьку орфографію, наприклад: *Афанасій, Єлена, Іцєв, Іцєв, Іцєв, Іаков, Ієроним. Зоїл тощо*. Церковнослов'янська тета (фіта) передавала, судячи з загальних назв, звук т (церковь православно-каѳолическая), тому імена священнослужителів звучали як Доротей, Теодосій, Партеній, Тома і т.п. При передачі цих назв спостерігаємо дотримання церковнослов'янських традицій, що, починаючи від перекладів Кирила та Мефодія (IX ст.), базувалось на грецькій Септуагінті (II-I ст. до н.е.)

Серед перших компонентів багаточленних іменувань знаходимо в літописі давньослов'янські композитні назви: *Станіслав, Святуполк*.

Більшість іменувань настоятелів монастирів представлені описовими назвами, що повністю узгоджується із даними досліджень з антропонімії XVI ст. [2, с. 39]. У літописі Підгорецького монастиря священнослужителі ідентифікуються іменуваннями, до складу яких входять назви, що вказують на їх сан, і християнські імена: *ієромонах Іов, ігумен Созонт, отець*

Дорофей, отець Іванъ, монахъ Фома, “законникъ именемъ Созонтъ саномъ діаконъ”, старець Іоє, старець Зосима, єпископъ Василий Шумлянський, ієромонахъ Феодосій тощо.

Антропоніми у “літописі Підгорецького монастиря” часто поєднуються з влучними означеннями, складаючи таким чином своєрідні антропонімні словосполучення, означення, вжите поруч з іменем особи, характеризує її: *мудрий Соломон, преславная Єлена.*

Для характеристики особи священнослужителя, гідної наслідування, епітети вживались перед назвою служителів культу: *блаженний старець Іцвъ, чесний старець Зосима, чесний отець Іцмль Бачинський, чесний старець Ілля Гостиславський.*

Продуктивними в літописі є також різні описові антропонімоформули, що ідентифікують особу за допомогою апелятивного опису [2, с. 37]: *Тимофей Димисовичъ благочестивыхъ родителей сын от веси Висоѣка (с. 585), Василий Венедиктовичъ з под града Бузка (с. 585), старець некто именемъ Зосима из града Бѣли Камень (с. 506), законникъ именемъ Созонтъ Ломѣковскій саномъ діаконъ, панъ Станѣславъ Детенецкій Державца Голубицы (с. 160), преосвященний Єпископъ Луцкій Гедеѣнь Сятополкъ князь Четвертенський (с.307), ясновельможний его милость панъ Станѣславъ Конєцпольскій (с. 309), Павель Ломѣковскій из веси Чѣшокъ з под града Олеска (с. 583) і т.п.*

Найширше тут представлені конструкції, що містять у своєму складі ім'я, прізвищеву чи патронімну назву, прийменник **из** або **з под** і топонім в родовому відмінку: *Василий Венедиктовичъ з под града Бузка, Зосима из града Бѣли камень, Павель Ломѣковскій из веси Чѣшокъ з под града Олеска.* У цій конструкції мистилася вказівка на місце народження або проживання особи. Для ідентифікації осіб, що належали до феодальної верхівки чи духовенства, до складу описових конструкцій могли входити ще слова на позначення титулу, інші формули стикету: *ясновельможний Димисий, митрополита Сочавскій, его милость панъ Станѣславъ Конєцпольскій (с. 309); Гедеѣнь Сятополкъ князь Четвертенський, преосвященний єпископъ Луцкій (с. 309).* Іменування особи могло уточнюватись власним іменем брата: *Аѣанасій Шумлянський єдиноєстествонный братъ Іѣсифа Шумлянського.*

Як бачимо, антропонімна система “Літопису Підгорецького монастиря” здебільшого відображає реальний антропонімікон описуваної епохи (XVII-XVIII ст.). Власні назви біблійного чи церковного походження вживаються переважно при цитуванні Біблії, а також з певною стилістичною метою.

Література

1. Єфименко І.В. З історії виникнення і розвитку українських прізвищевих назв // Мовознавство. — 2001. — № 5. — С. 75-87.
2. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування — К.: Наукова думка, 1984. — 152 с.
3. Корпанюк М. Монастирсько-церковне літописання XVII-XVIII ст. як історико-літературне явище національного письменства // Третій міжнародний конгрес українців: Літературознавство. Доповіді та повідомлення. — К., 1996. — С. 260-269.
4. Синопис Плісницько-Підгорецького монастиря // Матеріали до історії Чина, монахів і монастирів святого Василя Великого. — Жовква, 1924, Т. 1; 1928, Т. 3.
5. Фаріон І.Д. Антропонімічна система Підкарпатської Львівщини кінця XVIII — поч. XIX ст. // Мовознавство. — 1997. — № 2-3. — С. 35-39.
6. Франко І.Я. Летопись Подгорецкого монастыря // Зібрання творів у 50-ти томах. — Т. 28. — К., 1980. — С. 323-329.
7. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. — К.: Наукова думка, 1977. — С. 97-101.
8. Шевчук В. Малі українські літописи, хроніки та діаруші // Київська старовина. — 1993.— № 6. — С. 17-20.

Stephaniya Lisnyak. Anthroponymy of “The Chronicle of Pidhoretsky Monastery”. The article deals with the anthroponymy of “The Chronicle of Pidhoretsky Monastery”, the monument which reflects the state of Ukrainian anthroponymy at one of the most important

period of its development — at the time of its formation as a system. The main groups of proper names have been distinguished, their structure and functions in the text have been defined. It is proved that the anthroponymic system of “The Chronicle of Pidhoretsky Monastery” is the reflection of real anthroponymy of the epoch described (XVII-XVIII centuries). Proper names of Bible and church origin are used with a certain stylistic aim.

Людмила Пархонюк

ОЙКОНІМИ У СКЛАДІ АПОЗИТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ: ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ У МОВІ ГАЗЕТИ

Протягом ХХ ст. склалась певна орфографічна традиція: правописні норми (і попередні, і оновлені протягом останнього десятиріччя) орієнтовані передовсім на освітні й видавничі потреби. Між тим поза увагою лінгвістичного законодавства були і залишаються деякі орфографічні проблеми, з якими постійно і повсякчас стикаються журналісти, зокрема газетярі. Не ставимо собі за мету робити повний огляд усього орфографічно-пунктуаційного комплексу проблемних питань, однак орфографічне оформлення маловідомого ойконіма (назви населеного пункту) у складі апозитивної конструкції (АК) само по собі може слугувати яскравою ілюстрацією висловленої вище тези. Якщо форма називного відмінка не викликає ніяких сумнівів (*село Сулимівка, село Лядова, село Струсів, село Біла Криниця, село Підгірці*), то непрямий відмінок такої АК якраз викликає труднощі і цілком зрозумілі вагання. Справді, як подати їх у непрямої відмінках: *села Сулимівки, у селі Сулимівці, села Лядової, у селі Лядовій, села Стусова, у селі Стусові, села Білої Криниці, у селі Білій Криниці, села Підгірців, у селі Підгірцях чи села Сулимівка, у селі Сулимівка, села Лядова, у селі Лядова, села Струсів, у селі Струсів, села Біла Криниця, у селі Біла Криниця, села Підгірці, у селі Підгірці* і под.? Відповіді на це запитання не знайдемо в жодному з видань чинного “Українського правопису” (1960, 1990, 1993), нема її і в пропонуваному для обговорення “Українському правописі” (Проект..., 1999). Сказане стосується і кодифікаційних видань довідкового характеру, таких, як “Довідник з українського правопису” [2] та “Словник-довідник з правопису та слововживання” С.І. Головашука [1].

Єдине джерело — навчальна література, зокрема підручник “Курс сучасної української літературної мови” Б.М. Кулика, посібник “Основи культури мовлення” Н.Д. Бабич, а також довідково-посібникові праці на зразок: “Складні випадки вживання слів” Є.Д. Чак. Рекомендації останньої побудовані на основі розроблених тим же Б.М. Куликом положень щодо відмінкової форми ойконімів в апозитивній сполучі з належними посиланнями на автора [див.: с. 68]. Таким чином, завдяки Є.Д. Чаку рекомендації Б.М. Кулика стали доступними для ширшого загалу. Хоч навряд чи посібник довідкового характеру або ж із назвою “Основи культури мовлення” може замінити видання кодифікаційного характеру, яким є український правопис чи побудовані на його основі довідники або коментарі. Можливо, цим також не в останню чергу пояснюються ті тенденції, які намітились в орфографічному оформленні назв населених пунктів в апозитивній сполучі, якщо вона має форму непрямого відмінка. Матеріалом спостереження обрана газетна інформація, бо саме в цьому жанрі таких АК найбільше, що пояснюється їх функціональним призначенням і роллю в газеті.

Дослідження (для більшої об’єктивності і повноти результатів аналізу) здійснювалось на двох часових зрізах: I половина 80-х рр. та кінець 90-х рр. ХХ ст. Вибірки виконані із всеукраїнських, столичних та обласних газет різних регіонів України.

Зазначимо, що у 80-і і навіть частково 90-і роки минулого століття в газетярській практиці при правописному оформленні ойконімів більшою чи меншою мірою керувалися рекомендаціями, які умовно назовемо Б. Кулика — Є. Чака. Розкриємо сутність цих приписів.

Усі ойконіми поділені на дві групи: 1) відомі чи здебільшого відомі назви — це назви міст і селищ міського типу; 2) мало- чи й зовсім невідомі назви — за логікою, це мали б бути назви сіл, хуторів, висілків та под. Однак поділ не такий, та про це нижче.

Ойконіми першої групи пропонується узгоджувати, тобто, коректно висловлюючись, уживати у відмінковій формі, яка є паралельною до форми загального іменника: *у місті Києві, з міста Полтави, у селищі Ланіцях, з селища Піщанки* і под. Ойконіми другої групи не узгоджуються, у складі АК вони мають дефлексивну форму, тобто форму називного відмінка